

אחיות מבית:
חוויות של אחיות ומבט על אחוות נשים

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת:
עפרה הנמן

היחידה ללימודים בין תחומיים
התוכנית ללימודי מגדר

הוגש לסנאט של אוניברסיטת בר-אילן

מחקר זה עוסק במערכת היחסים האחאית ובקשר הייחודי הנוצר בין אחיות. דרך סיפורי חיים וחוויות ששיתפו עמי אחיות, ממשפחות שבהן קבוצת אחיות (שלוש ומעלה בלא אחים), אתחקה אחר הקשרים שבין האחיות וההתפתחות שלהם על פני תקופות החיים. אבחן באיזו דרך ממשיגות ומגדירות האחיות את הקשר האחאי, מה מקומה של הקבוצה ושל כל אחות בתוכה, אילו היבטים מגדריים באים לידי ביטוי בקבוצת האחיות ומהו היחס של הסביבה והחברה לקבוצה זו.

המחקר אודות אחאים בעולם כולו, ובישראל בפרט, נמצא יחסית בחיתוליו.

הפסיכולוגיה, הסוציולוגיה והתרבות, מתייחסות לאחאים כחלק מהקשר הרחב יותר של המשפחה והיקף המחקר המתמקד באחאות בפני עצמה מועט. יתרה מכך, התייחסות ייחודית להיבט של קבוצת אחיות מועטה אף יותר ובישראל כמעט שאינה קיימת. ישראל היא מדינה שבה ניכרת מרכזיות רבה למוסד המשפחה ולמשמעויות וההשלכות הנובעות ממנה (דונת, 2013; פוגל-ביזאוי, 1999; Rom & Benjamin, 2011). למרות התפתחותה של המדינה וחרף שינויים ותהליכים פוסט מודרניים, ישראל נחשבת גם כיום מדינה פמיליסטית שבה מעמד המשפחה איתן, והגדרות המשפחה וחלוקת התפקידים שבתוכה מְבִנֵּות ומקודמות בשיח לאומי ובמדיניות חברתית. נוכח מקום מרכזי זה של המשפחה בחיים הישראליים, חשוב בעיני, להרחיב את השיח ולהבהיר כיצד משפיעות התפיסות המשפחתיות הנורמטיביות גם על מערכת היחסים האחאית ובייחוד האחיות הנשיות.

מחקר זה הוא מחקר פנומנולוגי נרטיבי שחקר את החוויות והשיח שעולה מסיפורים על אחאות. תוך ניתוח הפער שבין הדימוי התרבותי לאחיות לבין החוויות במציאות המשפחתית ומה מתרחש במפגש שבין קבוצת האחיות לדמויות משמעותיות מחוצה לה. המחקר נסמך על 25 ראיונות עומק חצי מובנים עם נשים בוגרות שגדלו במשפחה של אחיות בלבד (לפחות שלוש אחיות). ראיינו 23 נשים יהודיות ו-2 מרואיינות ערביות מרקעים שונים. המרואיינות אותרו דרך רשתות חברתיות. איסוף וניתוח הנתונים התבססו על תאוריה מעוגנת בשדה (Strauss & Corbin, 1994) והמודל המרובע של עמיה ליבליך, רבקה תובל-משיח ותמר זילבר (2010).

מהראיונות עם האחיות התגבשו ועלו ארבעה תחומים עיקריים של ממצאים. הפרק הראשון התמקד בהגדרה העצמית של הקשר ובהשפעות התרבותיות חברתיות על הגדרה זו. תובנה ראשונה הציגה את הקושי המובהק של האחיות בהגדרת הקשר. קושי זה המחיש את הפער שבין מרכזיות או משמעותיות הקשר האחאי בחיי האחיות, אל מול העדר הדיבור עליו או התייחסות מובחנת אליו. האתגר שבתיאור הקשר במילים הוביל לחלופות בדמות תנועות ומחוות, כמו גם להשוואות למערכות יחסים אחרות יותר מדוברות (הורים, בני זוג, חברות טובות וכדומה). בנוסף, הוביל הקושי לתיאור דיכוטומי ומקצין של האפשרויות הקיימות לכאורה עבור אחיות: חברות הכי טובות- אחיות 'מושלמות', או אויבות ויריבות- אחיות 'רעות'.

דיכטומיות אלה אינן מפתיעות בהתייחס לתיאור התרבותי הכולל שהוא מנת חלקן של נשים לרוב, תיאור דיכטומי של הטובה מול הרעה (Gilbert & Gubar, 1980; Mauthner, 2002; Mink & Ward, 1993). המרואיינות נעזרו בדיכטומיות אלה כמעין נקודת ייחוס שמולה התקיימה המערכת האחאית שלהן.

במהלך הראיונות פירטו האחיות תיאור שהתגבש לכדי מודל עממי תרבותי (Bennardo, 2015; D'Andrade, 1987; Shaumyan, 2006), של האחיות. מודל עממי אשר מלבד נקודות הקיצון ששורטטו בו, כאמור, כלל גם פער מובנה בין דימוי למציאות. בתוך המודל נמצאה הפנטזיה התרבותית לגבי האחיות, ולמרות העובדה שהיא מעולם לא תאמה את מערכת היחסים שתיארו המרואיינות, היא נותרה ניצבת מן הצד כמקור להשוואה ולבחינה. עוד סיפרו האחיות על עוצמה יוצאת דופן במערכת האחאית. הן תיארו קשר שיש בו תחושה של טבעיות כה מובנת מאליה ועם זאת כה עוצמתית, עד כי היא חלק בלתי נפרד ממי שהן בעבר ובהווה.

פרק הממצאים השני עובר לניתוח ההיבט הקבוצתי של האחאות והמיקום של כל אחות בתוך ונוכח הקבוצה. מעמדה של הקבוצה האחאית היה ענין מדובר והיא נתפסה כישות בפני עצמה, כתבנית הגדולה מסך חלקיה, שיש לה נוכחות במרחב ובשיח. ביחס לקבוצת האחיות טענתי כי קבוצה זו עומדת כשלעצמה בהגדרת קבוצה ראשונית (Cooley, 1983; Simonson, 2012; Verba, 2015). בשונה מהנטען במחקר הקיים, המתייחס אל המשפחה הגרעינית כולה כקבוצה ראשונית, ממצאי המחקר הדגימו כיצד כללו הלכה למעשה מאפייני הקבוצה של האחיות, את המאפיינים הייחודיים של קבוצה ראשונית. כך תפקדה קבוצת האחיות כסוכנת חיברות מובילה, המקיימת קשר קרוב ואינטימי בין חברותיה, מקור ללמידה, אינטראקציה ותקשורת הדדית חברתית וכבסיס לשיתוף ורוח קבוצתית. עוד טענתי ביחס לקבוצת האחיות כי למרות שמדובר בקבוצה בעלת סטטוס נמוך בסביבה הפטריארכלית (נוכח העדר האח באחאות), המדובר בקבוצה המייצרת כוח לחברותיה. במהלך פרק הממצאים השני הדגמתי כיצד מדובר באחד מיתרונותיה הרבים של הקבוצה (התומכת, משתפת ומייעצת לחברותיה). יתרון ייחודי זה אפשר לחברות הקבוצה ניעות ומוביליות במרחב הציבורי, מרחב השמור בלעדית או מחוזק בעיקר בקרב גברים. האחיות, כקבוצה, יצרו כוח וגאונות יחידה, שלא התקיימו בהכרח בכל אחות בנפרד, ושהיוו יתרון יחסי של הקבוצה כמעין מועדון חברתי נבחר.

פרק הממצאים השלישי נסב על הדומיננטיות של השייכות המגדרית של האחיות, על ההיבטים הייחודיים של הגוף וההתפתחות הנשית ועל תפיסות של נשיות שנבעו מתוך האחאות. כקבוצת נשים שגדלה והתפתחה זה לצד זה, הגוף הנשי, היבטים התפתחותיים ובהמשך נושאים של מיניות, עלו במלוא עוזם בשיח של האחיות ובדינמיקה שבניהן. בהקשר זה ניכרה ההפנמה הכמעט מלאה של האחיות את היחס של הסביבה לגוף הנשי. האחיות סיפרו על בושה, השוואה, הסתרה ומבוכה סביב הגוף, וזאת חרף העובדה שהן חיו והתפתחו

זו לצד זו באותו הבית, בחלק מהותי מהמקרים אף מבלי נוכחות של גבר במשפחה. המבט הגברי הסביבתי, גם כאשר לא היה קיים פיזית בבית, התקיים והיה ער ונוכח בשיח של האחיות. האחיות סיפרו על תסכול מהגוף וקבלה כמעט מלאה של אידיאל הגוף הנשי המדובר בחברה (Harper & Tiggemann, 2008; Murnen, 2011; Tiggemann & Slater, 2013). הן תיארו בוושה והסתרה בכל הנוגע למחזור החודשי ושתיקה כמעט מוחלטת בכל הנוגע למין. בשונה מהציפייה שעלתה בראיונות - לאחוות אחיות/נשים סביב נושאים אלה, נראה כי תפקיד האחיות כסוכנות חיברות היה חזק, וגבר על האפשרות להשמיע קול מתנגד או לבטא אמת חלופית בתוך האחיות.

בהקשר לכך העליתי מספר הצעות שיוכלו להסביר את הממצאים לעיל (ועל חלקן הרחבתי בדיון המסכם). בין היתר, טענתי כי יתכן שזהו ביטוי נוסף של התחרות המצופה חברתית בין אחאים ככלל, כאשר בקרב האחיות היא מתגשמת סביב ציר הגוף, הציר המקובל להתייחסות ביחס לנשים (Hakim, 2010; Murnen, 2011). עוד טענתי לחשיבותו של התפקיד המתווך של האחיות כסוכנות חיברות (Coomber & King, 2008; Lamb & Sutton-Smith, 2014), ולהבנה שלהן את המחירים אותם יאלצו לשלם הן ואחיותיהן, אם ישמיעו קול מתנגד או מחתרתי לשיח החיצוני כלפי הגוף הנשי. בקבוצה שהיא, כאמור, קבוצה בת סטטוס נמוך, עלול הדבר להוביל להפחתה נוספת במעמד הקבוצה במרחב הקהילתי. ביחס לשיח המיני הנעדר, ההשערה המרכזית שהעליתי מתייחסת להעדר השיח כחלק מהשלמה עם השתקה של שיח מיני בקרב נשים, תוך העצמה ועידוד של שיח גברי על מיניות (Flood, 2007; Simeone & Jeglick, 2019).

פרק הממצאים הרביעי עסק במפגש של קבוצת האחיות עם החוץ, עם הסביבה והקהילה. היה זה תחום מפתיע, שלא נתקלתי בו במחקר האחאי המערבי מחוץ לישראל, ועיקרו מעמדה הנמוך של משפחת האחיות כנעדרת בן. מחקרים ממדינות לא מערביות הציפו את העדפת הבן שעודנה רווחת כיום (Yoo, Hayford & Agadjanian, 2017; Zhou, Wang & Dong Zhou, 2012), ולצדה את אידיאל המשפחה המאוזנת הרווחת במערב (Dahl & Moretti, 2008; Nugent, 2013). עם זאת, הופתעתי לגלות עד כמה היה יחס הסביבה נוכח בחוויית האחיות וללמוד אודות מבנים חברתיים ופרקטיקות נהוגות המותירות את היחס על כנו, ואת ההעדפה הישראלית לבנים, או לכל הפחות למשפחה 'מאוזנת'.

האחיות סיפרו על תפיסה של חסר מתמיד בקיום אחיות בלבד, חסר שנתפס גם כמתסכל וגם כמשפיע ברמה הפרקטית, נוכח מבנים חברתיים המקבעים ומשעתקים את המצב הקיים. בהקשר זה טענתי כי קבוצת האחיות מציעה מודל חלופי למודל הטרונורמטיבי והפרו נטליסטי הקיים בחברה הישראלית (דונת, 2010, 2013) ועל כן היא מאיימת ומערערת על הסדר החברתי-משפחתי הפטריארכלי הקיים. לכן מעדיפה החברה לדחוק את קבוצת האחיות לפינה ולהפוך את המשפחה שלה לפחותת ערך. התסכול שחוו האחיות עקב הציפייה הבלתי נגמרת להופעת האח והתחושה שתיארו, של משפחה חסרה, הובילו לרצון להצטיין במדדים

סטריאוטיפים המיוחסים לנשיים ולגברים כאחד, כדי לחפות על הפגם ולהיות גם הבנות 'הכי טובות שיש' וגם הבן הנעדר.

בדיון המסכם בחנתי תובנות שונות שעולות מפרקי הממצאים השונים. תובנה משמעותית שעולה מתוך טענות חוזרות מכלל הממצאים, היא ההבנה שהקשר האחאי ואחוות האחיות המשמעותית שתוארה בין האחיות, לא תוארה כמתרחבת מעבר לאחיות עצמה. כלומר, האחיות לא סיפרו אודות השלכה או מימוש של האחיות הנשית בדרך של אחוות נשים ככלל. העדר ממצא זה מלמד, בעיני, על הקושי של נשים במעבר מהספירה הפרטית לספירה הציבורית (הרצוג, 1995; Davidoff, 2003), ועל השלמה עם תפיסות סטריאוטיפיות מגדריות של העדר סולידריות בין נשים (Schwarzenbach, 2015). תובנה נוספת שעלתה בדיון הדגימה כיצד משועתק מעמדה של משפחת האחיות כמשפחה פגומה עקב העדרו של האח. שיעתוק זה מתרחש, כאמור, דרך חיזוק מקומם ומעמדם של המבנים החברתיים מהם מודרות נשים, ודרך יצירת ציפייה חברתית מהאחיות לבצע פיצוי יתר על מנת לחפות על הבן החסר. עוד נדונה בדיון טענה משמעותית ביחס להעדרו של נרטיב חתרני בקרב האחיות סביב נושאי הגוף הנשי. נראה כי אפילו בביטוי הקמאי הנשי ביותר שהאחיות חוו יחד בתוך הבית (דימוי הגוף, המחזור, המיניות וכדומה), שועתקו תפיסות חברתיות דכאניות כלפי נשים ודוברו מצד האחיות, וזאת מבלי התנגדות או שיח חתרני שיערער עליהן.

בתובנות שנזכרו לעיל, ובתובנות נוספות שנדונו במהלך המחקר, יש בעיני, כדי ללמד אודות עוצמתו של הסדר החברתי הקיים, המקומות הרבים בהם הוא נוכח ומגביל נשים, והסטנדרטים הפטריארכליים שנשים נדרשות לעמוד בהם ברמה היומיומית, אפילו בקשריהן עם אחיותיהן. העדרה של שותפות גורל המתרחבת סביב השיח האחאי ומעבר לו, למרות כוחה הרב של קבוצת האחיות והקשר העוצמתי והייחודי שסיפרו עליו, מדגימה כוח זה ואת הצורך להציף ולחשוף אותו על מנת להתמודד עמו נכוחה.

אני סבורה כי יש במחקר ראשון זה תחילת חקירה וביטוי מובחן לשיח על אחאות בישראל ובפרט לשיח על אחאות נשית. אני מאמינה כי המחקר הנוכחי מבטא אך את קצה קצהו של הסיפור האחאי, אשר בעידן הנוכחי הופך להיות משמעותי פי כמה, נוכח סוגים שונים של משפחות פוסט מודרניות והרכבים משולבים של אחאות מסוגים שונים. כדאי וראוי להרחיב ולהעצים את ההבנה שלנו לגבי אחאות ומשמעותה בחיים, ולעודד מחקרים נוספים על מערכת היחסים המתמשכת ועל קבוצה ייחודית זו.